Föreläsningar vid Stockholms högskola, HT 1893 : L 40:89 B /

Rydberg, Viktor,

HS L 40:89 B

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

N° 1

N:o 1.

Det är min afsigt att under denna termin genomgå, så långt jag hinner, vårt snart afslutade århundr. ty Konsthistoria på måleriets område. | Bakom oss ligger snart ett tidsskede, som med sina politiska omskapelser, sina vetenskapliga upptäckter och praktiska uppfinningar synes bilda en vändpunkt i mänsklighetslifvets historia. Då man, som vi nu, nalkas ett sådant tidsskedes kronologiska slut, är det naturligt, att man vill vända blicken tillbaka och öfverskåda, hvad som därunder uppenbarat sig. Men vi stå ännu mycket för nära den ofantliga tafla, d. 18:de århundradet upprullat för oss, för att kunna rätt uppfatta och i dess helhet bedöma den. Det tillhör kommande släkten. Det tillhör först det andra eller det tredje släktledet efter oss. | Samma upphof är nödvändigt vid bedömandet af det nittonde århundradet betydelse för Konstutvecklingen. Vi måste inskränka oss till att redogöra för dennes olika facer, för hennes olika idéströmningar, sådana dessa representeras af sina förnämste målsmän.

Men dess förinnan har jag att dröja ännu något litet vid innan det adertonde århundradet, närmeligen vid det engelska måleriet på 1700-talet. Ej endast därför, att jag förbiden termin icke hann att tala om det därunder, utan äfven därför, att Englands store målare under det nämda århundradet ha likasom uppbyggt portalen till det nittonde århundradets Konst.

Gamla anor har den engelska målarkonsten icke, likväl knappt så gamla som ej äldre än den svenska. England Även på 15:- och 1600-talet hade man åtnjut sig med att inbjuda ryktbara utländske mästare, sådana som Holbein och Van Dyck som gäster och att samla i d:o hofvets och aristokratiens gallerier dyrbara verk af förnämste penslar. Efter dessa i konstnärligt afseende högtbegåfvade gäster kunde även i början af 1700-talet utländske artister af tämligen underordnadt slag intaga i England en hedrande ställning å förnäm stort anseende. Så till ex. en porträttmålare från Lybeck, Gottfried Kneller, d. adlades af Wilhelm III och gjordes af Georg I till baronet och i England, Han Konsthistoria omtalar om sir Godfrey Kneller of Whitton. | Man berättar honom påstås, att han hade dit för en porträttmålare betydliga talet att icke kunna träffa likheten, men att hans talrika kunder bland aristokratiens damer tillgäfvo honom detta, emedan han gjorde dem så vackra. | Som medtäflare om damernas gunst och ynnest i London framträdde en Svensk, en

15/9. 93.

stockholmare, ~~vid namn~~ Mikael Dahl, en af Ehrenstrahls många lärjungar, förgätes i Sverigen konsthistoria, emedan han där knappt efterlemnat spår, medan däremot i England hans damporträtter bevara med historisk rätt sin plats i gallerierna och familjesamlingarna. Han var född 1656 och afled i London 1743. De samtida engelska porträttmålarne hade inspirerade i det hela förgäfves rätt täflat med Lebeckaren och Stockholmaren. På landskapsmåleriets område kunde de ej hålla konstnärerna ifrån gå sig gällande vid sidan af italienaren Antonio Canale, I det dekorativa historiemåleriet fanns uppstod däremot på Mikael Dahls tid en ihärdig talang, om bland vilka vann stort anseende, främst sir James Thornhill, s. målat predikstolen i St Paulskyrkan i London, men likväl icke kan räknas som en representant för den national-engelska konsten. Emellertid var det i Thornhills atelier som William Hogarth fick sin första undervisning i målarkonsten, den ryktbare Williams Hogarth, en af de fyra, hvilka räknas som den nationalengelska konstens grundläggare. De tre andre äro Richard Wilson, sir Joshua Reynolds och Thomas Gainsborough. När Mikael Dahl anlände till London, voro ingen af dessa fyra kommen till världen. När Dahl afled, var Hogarth 48 år gammal, Reynolds Wilson 31 år, Reynolds 22 och Gainsborough 18. Den nationalengelska konstens hade då redan blifvit en verklighet med Hogarth; men dess vidare utveckling kunde vår landsman antagligen icke ana. Snart skulle den likväl skjuta upp med öfverraskande fart, och intaga inom konstutvecklingen en plats, fullt jämförlig med och i vissa afseenden öfverträffande, till och med 1600-talets holländska målarkonst.

Så öfverraskande denna kraftiga uppväxt i ork för sig synes, så var den likväl historiskt förberedd. Marken, hvari plantan skjöt upp, hade blifvit utmärkt rik på näringsämnen för andligt utsäde. Genom sin handel, sin industri, genom utbildningen af sitt parlamentariska system och genom sina snillerika statsmän och lyckliga vapen till lands och sjös hade England, som nu blifvit jordens rikaste, friaste och mäktigaste rike. Fritt, rikt och mäktigt kan intet folk af germansk eller romansk ras vara, utan att dess andliga intressena vinna därpå. Den lyftning Englands intellektuella kultur† tillskrifves med skäl i hög grad Shakespeare. England tog i flere afseenden anförarskapet och nödgade sjelfva det

† I det adertonde århundradet

15/9.93.

kulturvärlden Frankrike att blicka upp till den förhatliga ögonsten som
till en afundsvärd mönsterbild. | Här vill kan jag endast påminna om
några namn: historieskrifvaren och filosofen David Hume, den store tyske filo-
sofen Kants föregångare, häfdatecknarne W. Robertson och Edward Gibbon,
lexikografen och kritikern Samuel Johnson
nationalekonomen Adam Smith, skalderna Jos. Addison och Alex. Pope,
nitton
som hyllade den pseudoklassiska franska skolan, men snart följdes af
nitton
skalder, som hemtade inspirationer ur egen barm och bröt ett ädelt
nytt
på en gång germaniskt och nationalengelskt präglad: "årstidernes" författare
James Thomson, "Natt-tankarnes" författare Edw. Young, de s. k.
Ossiandikternas författare eller ofvearbetare Macpherson, "Robinson
Crusoes" författare Daniel Defoe, romanförfattarne Samuel Richardson,
Henry Fielding och Oliver Goldsmith, skalden Robert Burns, som, ehuru
sent
afliden 1796, bär helt och hållet karakteren af en folkskald från vår
egen tid, humoristerna Jonathan Swift och Thomas Smollett. Swift är,
som bekant för öfr. till "Gullivers resor", en bok, som i likhet med Robinson
Crusoe blifvit en allmänegodbok för alla
länder. Ett prof på Walter Scott kan 1700-talets England gifva i vår
man anspråk. Han var 20 år gammal, när det nittonde århundradet
inträdde.

Det skulle
undertecknad
vara i sanning en själfständig engelsk konst
skulle hafva uppstått midt i en så stor nationalrikedom och en så
hög, mångsidig och själfständig nationalbildning. Så mycket mer
som äfven konstens väsen och principer tidigt vordo till före-
mål för engelska tänkares undersökningar. Bland dessa tänkare må
nämnas Addison, Shaftesbury, Hutcheson, David Young och den berömde
statsmannen Edm. Burke. Alla äro de kan icke påstå, att de utmärkte
sig för ett djupare inträngande i frågan, hvad det skönas är och
hvarifrån det härleder sig, men de hade den förtjensten, att de insågo,
att detta problem är en fråga, och att de gjorde försöket till dess
på psykologisk väg, på själfbetraktelsens, den inre erfarenhetens. Otvif-
velaktigt hade också dessa undersökningar betydligt inflytande
på de nu uppträdande inhemska konstnärerna och på den konst-
intresserade allmänheten: Mest inflytelserika torde Young och
Shaftesbury hafva varit. Midt i en tid, som behärskades af
den på fastlandet härskande klassicismen, uppträdde David

15/9. 93.

4

David Young och påpekade, att de som dyrka grekernas och romarnes konst och icke vilja erkänna andra konstverk än sådana, som gå i de klassiska mästarnes fotspår, äro de sämste tolkarne av den gamles Greklands konstnärer någonsin kunnat få. Ty de glömma den högsta väsentliga omständighet, att grekerna icke lade an på att härma och icke lät binda sig av regler, hentade från äldre kulturfolks konstverk, utan de lärde av dessa att härma de gamle och binda sig vid regler, som de lärde sig ha upptäckt genom att studera dem. På detta sätter kunna verkliga originalverk aldrig åstadkommas, säger De grekiske mästarne imiterade naturen, men icke andra mästares verk. Så bära åsyn de nyare gärna, ju mindre vi imitera kopian; de gamle, dess mer komma vi att lära dem i ursprunglighet och sanning; ju mer vi härma dem, dess djupare sjunka vi under dem.

Så talade Young till Englands unge konstnärer. I samma riktning yttrade sig Lord Shaftesbury. Han hatade den klassiskt-antikiserande riktningen ej minst därför, att den hade gjort sig till hofsnickrare, till tjänare åt de stores lyx, till dräng åt deras upplåthet och sensuella tycken, och att den i denna sin dryghet hade uppoffrat sanning, ärlighet och natur. Konsten, sade han, har lidit under hofgunsten i Frankrike." Vi engelsmän lefva i en tid, under hv. friket uppväxer. För att komma till en konst, behöfver ett folk sådant som vårt icke någon åtlydig konung, som med penseldrag förhäxar sig smickrande hofsnickare. Vår med borgerliga friket erbjuder oss den tillräckliga grunden för konsten, och vår friket skall leda oss till ärlighet, till osophistikerthet i konsten." Shaftesbury anbefallde, liksom Young, naturen som studium. Med natur menade han visserligen något helt annat än vår tids naturalister. Han menade främst och förnämligast människonaturen, människosjälen i dess olika yttringar, människolifvet sådant det är i godt och i ondt, obeslöjadt och obeskuggadt af modeattityder och teatralisk onatur. Det ligger utanför mitt ämne att kritisera Shaftesburys teori. Den är bristfällig och ensidig; men det ligger ett kärt element af sanning även i dess ensidigheter. Så även i den riktsats han drog af sin premiss, att konstnären skall sannt och ärligt skildra människolifvet, män-

15/9. 93.

rikte karaktererna, liksom han sanat och ärligt skall skildra den yttre naturen. Skulpturen, som han dock därför, var den, att efter som en konstnär, om han är en ädel människa, ej kan underlåta att vara en likgiltig åskådare af människolifvets förhållanden, måste han taga parti i kampen, som där pågår mellan godt och ondt. Han måste skildra det eftersträfvansvärda som eftersträfvansvärdt, det tadelvärda som tadelvärdt. Målaren måste vara moralist.

Den som känner det moraliska tillståndet inom Englands högre klasser vid den tiden, kan ej mycket lättare förstå denna Lord Shaftesbury skildrade på konsten. Konsten kan förädla seder, men kan också förderfva dem. Ett sedelöst folk kan icke i längden vara fritt. Det gällde för Shaftesbury att i konstnärerna förvärfva en hjälptrupp mot dels hos en stor del af aristokratien och dess efterkommare inrotade sedeförderfvet depravationen och mot de laster och det elände, som i London härjade bland de lägre klasserna. Afskyvärdhopliga skandaler af det mest skakande slag voro inom aristokratien vanliga. Det vimlade i London af förbrytare, och dryckenskapen härjade epidemiskt i alla klasser. Det gällde att rädda folket nationen och dess friket.

Det har riktigt blifvit påpekadt, att denna Shaftesburys uppfattning af konstens pedagogiska uppgift blef likaväl förkroppsligad i William Hogarth, och att detta också utgör både styrkan och svagheten i Hogarths konstnärskap.

William Hogarth föddes i Dec. 1697 i London. Han började sin bana som lärling hos en guldsmed, i denna verkstad lärde han sig gravera. I London fann den tiden den goda smakens spira af den förträffliga trädgårdsarkitekten William Kent, skaparen eller uppfinnaren af den engelska parkstilen, som med dess slingrande gångar och fria löfmassor liksom representerade det engelska frihetslynnet gentemot den stela franska trädgårdsstilen, med sina alléer och klippta häckar liksom förkunnade Ludvig XIV:s despotism. William Kent betraktades af allmänheten som en universalgeni. De förnäma aristokratiens smak och hjälpte den i alla frågor, som gällde smaken. Han ritade mönster till möbler, mönster till allt möjligt för i stort sett allt, som de sysslolösa konstnärer den tiden gärna ägnade sig åt. Han deko-

15/9. 93.

rende Rotteros inre, han skulpterade bildstoder för trägårdsgrottor och fontäner, ja han ~~åtskillig~~ tillfälliga äfven af damerna i deras toalett bekymmer. "Det gränsar till det otroliga," yttrar Ellander i sin konsthistorien konsthistoria, "huru den löjliga manien kunde bekvarna smaken inom konstens alla områden och tillochmed blef en omtyckt kyrkomålare. Så hände nämligen Kent att en dag uppsatt i någon af Londons kyrkor en altartafla med tre à fyra helgon, hvilkas rektangulära gestalter voro maskinmässigt öfverdragna med gärna färger. Kort därpå syntes hos grafvyrhandlarne en karrikatyr, där de kantiga, i ett slags löjlig enhet anordnade figurerna ~~blefvo~~ voro försmål för kvickt gyckel af Karrikatyren vexlade, och kyrkorådet fann sig försanlåtet att nedtaga altartaflan." Karrikatyrens upphofsman var den gravörlärlingen W. Hogarth. Detta skämt behagade ~~i~~ bland andra äfven den af sig förut nämnde målaren Sir James Thornhill och föranledde denne att öppna sin atelier och sitt hem för den då 20-årige Hogarth. Hos Thornhill lärde sig H. grunderna för målerisk teknik måla. Thornhills schematiska allegorier i klassisk stil slog emellertid icke an på lärjungen. Så mycket mer slog Thornhills vackra dotter an på honom, liksom han på henne, och en vacker dag voro både han och hon försvunna och kort däreftet vigda i äktenskap till äkta makar, detta utan den samtycke från den enleverade flickans föräldrar, som emellertid efteråt lätto försona sig. För att lifnära sig och de sina slog sig nu Hogarth på att måla porträtter. Dessa, gjorde doch föga lycka - enär huru illa de än träffade likheten - ehuru i sin slags porträtter, voro dock så mycket lika sina originaler, att dessa ~~sannolikt~~ nu oftast måste prisa sig: ty, se vi nu simpla, eller nu fula ut? Man var den tiden nu van vid att i porträtten finna en ovig man, d. både undrande för sin medmänniskas kroppsliga fel och brister och följde den åsikten, att ett porträtt, efterdess det skall hänga på väggen, bör oförkortligen vara en väggprydnad och taga sig älskvärdt eller imponerande ut. Tiden, tiden ja på detta otyglade smicker, men den afmålade personen med klagt och vänner och eftervärld få därför ett nej. Vår Hogarth ville icke smickra, fick han få kunder och dåligt betalning. Han slog sig då också på historiemålning; men hans forte i den vägen kan ha vackt de flesta åskådares löje. Han har emellertid sina sig själf har Hogarth också målat. Det är hans självporträtt, som här vises. Man kan vara öfvertygad om, att det hellre det är smickrande, förskönadt

15/9. 93.

motsägar med godt lynne i förbindelse med, och han fann snart det fält, på hvilket han skulle förvärfva världsrykte, ära och förmögenhet, nämligen det fält, som på hvilket Shaftesbury hänvisat, nämligen den med penseln predikande och satiriserande moralistens.

År 1727 fullbordade Hogarth den serie af oljemålningar, som först tillvann honom allmän uppmärksamhet och stort bifall. Ledd Serien framställer och kallar sig "en fallen flickas lefnadsväg" och framställer en sådan olycklig varelses öde från den dag, då hon som en orkeslig landtunge ungmö från landsbygden kommer till London och fångar af en kopplerska, till henne tidiga död. Dessa målningar, sex till antalet, hafva åtminstone de flesta gått förlorade; men man känner genom förträffliga gravyrer deras innehåll och framställningssätt. Detta är särdeles gripande. I sitt slag Hogarth klassisk, realism helgosamma realism, ett af dessa mene tekel, som rättfärdighetens Gud genom sina profeter låter skrifva med flammande skrift på väggen med hotelsen, att fienden, som vi tro oss kunna hålla på afstånd, skall, när vi minst vänta det, vara öfver oss och kräfva händ för att sitt kan ega rum och sitt kan förtyda. Mary har, som nämndt, kommit till London för att söka tjenst. Hon är oerfaren och dyker under för frestelsen, blir mätress åt en bankir, förskjutes af denna icke utan egen försyllan, sjunker så allt djupare, gör sig skyldig till stöld, kommer i fängelse, blir, när hon frigifvits, följeslagerska åt en gatuqvinnare, och slutar sitt lif i ett publikt hus, efterlemnande en liten krympling till gone. Den sista taflan visar oss, huru hennes olycksgyttrar i samma hus taga afsked af liket och dricka den dödas skål ur en på bokkistlocket stående brännvinsflaska, medan prästen, som infunnit sig i och för begrafningsceremonien, löper att besöka den efter begrafningens slut. En obetydlig påminnelse om det förvärrade engelska prästväsendet för tiden.

1733 Två år därefter utkom en serie af åtta bilder, benämnd "den liderliga qvinnans väg". Denna målningar äro lyckligtvis bevarade. Den första tafla i serien skildrar, huru en gammal girighals hos, på vägg[illegible] Mary Hackabout i Oxford köpt en fattig vacker flicka äktenskapslöfte, då plötsligt en Henrik onkels död kallar honom in i det brusande Londonlifvet. Första taflan i serien förer oss till onkelns, en gammal girighals hus. På väggarna upphängas svarta band. Den unge arftagaren låter taga mått till sorgkläder, och medan detta sker, hvar hans trolofvade, Sara Young, infunnit sig i sällskap med sin moder

15/9. 93.

och räcker honom de bref, i hvilka han köpt hennes trohet och ärlighet,
Han vill afpina hennes med en serie penningar, som hon tillvaktar.
af sammanhanget erfar man, att hon däreftet ärligt förvärfvar sig och sitt
barn med sina händers arbete, men icke kan glömma romarn i Rikit hennes.
På nästa tafla skrifver man f. d. studentens morgonuppvaktning. Han har
knappt mer än tillhälften fått kläderna på sig, då han står omringad
af personer, som erbjuda sig att uppköpa honom i de talanger, i förvaring
honom med den förmögna, som den tiden var nödvändig för en ung
man på modet, en som genom sin rikedom kunde göra anspråk
på att få tillhöra den högre societeten. Man ser fäktmästare, dans-
lärare, musiklärare och hvarjehanda annat folk ställa sig till hans
förfogande. Den tredje taflans innehåll förtäljer jag endast med
vid. I åtta månader en bankett af det slag, som renässansens målare
framställde, när de ville visa den förlorade sonen i utsväfningarnas nedersta
djup, men med den tjärde taflan scenen får man klart för sig, att hjältens leder-
lighet icke varit honom ett hinder att på inträdeskort till Londons high
life. Han umgås i de förnämaste kretsar, ja har blifvit förestäld vid
det kongl. hofvet. Det är drottningens födelsedag och han skall vara med i skaran, som
lyckönskar henne. Det är en regnig dag. Vagnar gå, och blixtar belysa platsen fram-
för det kungl. palatset, då han i sin bärstol hunnit dit och plötsligt
hälsas för skuld. Sara Young är i grannskapet, och skyndar fram och
erbjuder sin börs, allt hvad hon med hårdt arbete kunnat samla, för
att befria honom ur rättsbetjenternas händer, men ingenan räcker icke
till, och han föres till gäldenärsfängelset. - En kyrka är platsen för den
femte scenen. För att bli sina skulder kvitt och få nya penningtill-
gången har han beslutat taga tvolfet för gäldet. Han vigas nu vid
en dam, som är mycket rik, men gammal, enögd och pockfullt
ful, i blott till det. I kyrkodörren ser man kyrkvaktarens hustru
misshandla Sara Young, som med sitt barn på armen kommit för att
göra gensägelse mot vigseln. - Scenen, som sedan följer, framställer ett
spelhelvete. Välklädningen sed i förgrunden med förtviflan i ansiktsdragen
och krampaktigt knutna händer tjuvka till sammans. Han har spelat
bort den sista återstoden af sin förmögenhet. - Sjunde scenen är gäld-
fängelset, där hans hustru besöker honom, för att skicka för-
bannelser i hans öra. Sista scenen är dårhuset. Den olycklige ligger

15/9. 93.

naken på golvet. Han har ~~haft~~ ett antall af ratten, och väktaren
pålägga honom kedjor. Sara Young söker under tårar lugna honom.

Denna scenen i fängelset väckte overhörd uppseende, utan tvifvel ökadt
däråigenom, att allmänheten kände igen dess tilldragelser – de hade
i det närmaste spelat sig i verkligheten som Hogarth framställt dem
med pensel och graf-pickel. Ja, Hogarth hade varit djärf nog att gifva
de uppträdande personerna sina egenarna vissa i London allmänt kända per-
soners drag. ~~Hogarth~~ I synnerhet kännarlan af sin moraliska ~~sa~~ rätt, sitt kall
som sedepredikant, sitt ärliga uppsåt att ~~förbätt~~ gagna sitt folk och göra det
värdigt dess tillit, väjande Hogarth i hjälpa verket tillbaka för intet,
ej ens för konungens vrede och harmen hos en mäktig samkällsklass.
Så gjorde han en gång de engelska trupperna råa uppförande och brist
på manstukt till ämne för en målning, som kom till Frederik och
köptes af Konung Fredrik II.

11:0 29/ Ämnet till en cyckel af målningar är att omtala, den yppersta af alla
i rent konstnärligt afseende. Denna cykeln, som Hogarth kallat "giften-
"äktenskap på modet," består af 6 taflor och var färdig år 1745. De
äro nu att se i Londons nationalgalleri. En rikaldrat lord ~~bortgifter~~
sin redan af utsväfningar förstörde son med dottern till en rik bor-
gare, en aldermans i London City. Den tafla, som här i afbildning
visas, är den andra i ordningen och visar oss, huru pass treflyt de
båda makarne ha, när de kommit på egen hand. De vandra för
öfrigt ~~hv~~ enhvar sin väg. Man ser på den tredje taflan den unge
lorden och hans älskarinna på besök hos en läkare, och på
den fjärde, huru hans hustru mottager sin juridiske kommendörs
kärleksförklaring. Den femte för oss till en blodig sängkammar-
scen. Den äkta mannen, med dragen värja i handen, sjunker till-
sammans, dödligt sårad af ~~den~~ sin älskarens värja. Denne flyr i
nattdräkt ut genom fönstret. Äktenskapsbrytersken har fallit på
knä och ber om förlåtelse. Cykelns sista tafla framställer hennes
död. Hon har tagit gift, sedan hennes man ~~dött~~ afrättats och hennes älskare
blifvit afrättad för mord. Hennes fader aldermannen, den rike
mammonsdyrkaren, drager, innan ännu hennes lemmar kallnat,
vigelringen från ~~dess~~ hennes finger, för att tillspar icke Skola Hjälm
den från liket.

15/9. 93

10

Slutligen nämnde jag blott med några ord omnämna en serie af ~~taf~~ bilder, kärd under namnet "Flit och lättja." Hjältarne äro arbetare i en väffabrik. Den late Tom ropar i väfstolen, den flitige Frank smålar åt sitt arbete och kämmer ej lycklig af den ifver, hvarmed han fullföljer det. Tom fortfar med att vara lat, och emedan "att påsväng gå lärer mycket ondt," leder honom lättjan till fylleryteher och förbrytelserna till galgen, medan den nedelige och flitige Frank blir ~~rik~~ fabrikegare, lycklig gift, allmänt aktad och vald till lordmayor i London. Man ser honom i den pryddda lordmayorvagnen i högtlig procession fram till Mansion House. Bland åskådarne är konungen, som från en balkong betraktar det prunktiga upptågets.

Omdömena öfver Hogarth konstnärskap och öfver de ~~principer~~ riktning, hvilka han om konst synes hafva varit och är än i dag nå olika, ~~att~~ och innebära frågor af nå principiel vikt, att jag ej anser mig icke böra alldeles förbigå dem. Jag ämnar fördenskull egna en del af nästa föreläsning åt detta ämne.

15/9. 93.